

Ny religionslag i Kroatien

KELL MAGNUSSON

Förbättrade relationer mellan stat och kyrka i Jugoslavien?

Den 24 mars i år antog delstatsparlamentet i Zagreb, sabor, en ny religionslag för Socialistiska republiken Kroatien. Därmed avslutades en flera månader lång och mycket livlig offentlig diskussion, som hade engagerat breda lager troende och redan i sig är märklig. Men också lagens innehåll är intressant. Åter illustrerades påtagligt att Jugoslavien skiljer sig från övriga stater i Östeuropa när det gäller medborgerliga fri- och rättigheter och den vanliga människans deltagande i politiken. Det kan därför vara värt att närmare studera både lagens innehåll och dess tillkomsthistoria.

Arbetet på den nya religionslagen går tillbaka till åtminstone början av 1975. 1 och med de konstitutionella reformer som inleddes 1971 och bekräftades genom den nya författningen 1974 fick delrepublikerna i den jugoslaviska federationen större politiskt inflytande och även religionsfrågorna kom att övergå från centralregeringens till delrepublikernas kompetensområde. Det finns visserligen fortfarande en religionsminister i Beograd ("ordföranden i federala kommissionen för religiösa frågor", f n Milan Vukasovic) men den reella beslutanderätten ligger hos de sex republikerna och två autonoma områdena, som har egna religionsministerier och parlamentsutskott för religiösa frågor. Den nya situationen understryks av det faktum att religionen kommit att utgöra en allt viktigare angelägenhet på republiknivå för Socialistiska alliansen (den ramorganisation som i sig innesluter övriga politiska och fackliga organisationer och svarar för medborgarnas politiska mobilisering.) Det är givet att det vid sidan av ideologiska motiv också fanns konkreta skäl till decentraliseringen. Den religiösa situationen i Jugoslavien skiljer sig ju starkt från republik till republik vad gäller religionens allmänna framtoning och organisatoriska styrka. Å ena sidan det katolska Slovenien och Kroatien, å den andra det ortodoxa Serbien, Montenegro och Makedonien. Vidare Bosnien-Hercegovina och Kosovo med starka muslimska inslag och Vojvodina där sekter av typ Jehovas vittnen och Adventister blir allt vanligare.

Man tvekade länge i Kroatien om huruvida det egentligen behövdes en ny religionslag när den gamla federala från 1953 upphörde att gälla. En allmän uppfattning bland ledande kroatiska politiker (liksom inom kyrkan) var att konstitutionen och övrig lagstiftning väl tillgodosåg samhällets behov av att reglera samfundens och enskilda troendes rättigheter och skyldigheter. När emellertid övriga republiker började förbereda speciell lagstiftning på det här området, fann man i Zagreb för gott att utarbeta en lag även för Kroatien.

Hittills har Slovenien, Bosnien-Hercegovina samt det autonoma området Vojvodina fått sina lagar, medan lagstiftningsarbetet pågår i Serbien, Montenegro, Makedonien och Kosovo. Det saknas ännu en lätt åtkomlig sammanställning av de olika lagtexterna, men så mycket har framgått av referat i jugoslavisk press att man på olika sätt försökt reglera den religiösa verksamheten på områden där det skulle kunna uppstå konflikter, som uppfostran, massmedia eller socialt arbete. Man har också utökat tillsynen över prästutbildning och infört mer detaljerade regler för grundandet av samfund. Tonen i den jugoslaviska pressens kommentarer har växlat, men ett allmänt intryck är att man sett lagarna som ett försök att begränsa kyrkans inflytande.

Tidigare lagstiftning

Utgångspunkterna för det jugoslaviska samhällets förhållande till religionen uttrycks i 1974 års författning på följande sätt (i själva verket är ordalydelsen i allt väsentligt densamma som i konstitutionerna från 1646, 1953 och 1963):

Bekännelse till religion är fri och den enskildes privatsak. De religiösa samfundet är skilda från staten och fria i utövandet av religiös verksamhet och religiösa riter.

De religiösa samfundet kan grunda endast religiösa skolor för utbildning av präster.

Missbruk av religion och religiös verksamhet strider mot grundlagen.

Samhället kan stödja de religiösa samfundet materiellt.

De religiösa samfundet har, inom gränser fastställda i lag, rätt till fast egendom.

Utifrån dessa principer formulerades 1953 en lag som mer i detalj beskriver samfundets och enskilda troendes rättigheter och skyldigheter. Det slås bl a fast att skola och kyrka, liksom stat och kyrka är skilda åt. Att samfundet har rätt att utbilda präster och utge skrifter. Att medborgarna kan utöva sin religion genom deltagande i gudstjänster och andra kyrkliga manifestationer, döpa respektive omskära sina barn och sända dem till religionsundervisning, lämna ekonomiska bidrag till religiös verksamhet, tillkalla präst om de befinner sig på sjukhus eller ålderdomshem. Det fastslås också att religionen inte får bli en plattform för politisk verksamhet eller nationalism.

Lagen har emellertid inte ansetts helt tillfredsställande. Flera viktiga begrepp som t ex religiös eller politisk verksamhet definierades inte och uppenbarligen medgav lagen ett visst godtycke på det lokala planet. Med växlande intensitet har under efterkrigstiden rapporterats om hur barn trakasserats i skolan, hur olika yrkesgrupper haft problem med sin religionsutövning, hur samfundets verksamhet har försvårats. Emellertid innebar 1953 års lag när den tillkom att de första efterkrigsårens starka motsättningar mellan stat-parti och religiösa samfund avlöstes av en utveckling som gick mot alltmer harmoniska relationer. Svårast hade staten att komma överens med Katolska kyrkan, men i och med det sk protokollet från 1967 (där Vatikanen och Jugoslavien erkände varandras intressen och förpliktelser), återupprättandet av diplomatiska förbindelser 1970 och Titos besök hos Paulus VI året därpå, hade även förhållandet till Katolska kyrkan normaliserats.

Politisk kris och konflikt stat-kyrka

I början av 1970-talet försämrades emellertid åter situationen, vilket hade ett klart samband med den sociala och politiska oro som drabbade Jugoslavien under sextiotalet och som kulminerade i krisen 1971–1972 då ledande politiker, särskilt i Kroatien och Serbien, fick lämna sina poster. Utgången av krisen innebar att kommunistpartiet på nytt skaffade sig ett fastare grepp om samhällslivets olika områden och på många håll i Västeuropa talade man nu om en återgång till de allra första efterkrigsårens militanta antireligiösa politik. De olika samfundet, i synnerhet katolska kyrkan, anklagades för nationalism och politisk verksamhet och för samröre med inre och yttre fiender. Vid sidan av denna kritik gällde samhällets irritation främst tre områden. Man menade att kyrkan genomgående försökte överskrida sina befogenheter, ägna sig åt ”utomkyrklig” eller ”icke religiös” verksamhet, när det gällde uppfostran, massmedia och karitativt arbete.

Det är riktigt att kyrkan i takt med samhällslivets demokratisering hade blivit mer aktiv. Man hade skapat en mångfacetterad och intressant press, där de stora tidningarna Glas Koncila (Konciliets röst, Zagreb) och Druzina (Familjen, Ljubljana) hade större upplagor än den samhällsägda pressen i respektive språkområde. Vidare hade katekesundervisningen på skilda sätt moderniserats och omfattade 60% av barnen. Kring denna undervisning hade det också uppstått en allsidig ungdomsverksamhet. Till sist hade i större städer, särskilt i Zagrebområdet, uppkommit en livlig Caritasorganisation som tog hand om föräldralösa barn, gamla och sjuka, bidrog med mat och husrum, skolböcker och läxhjälp.

Detta framkallade hos vissa kretsar i partiet misstänksamhet och nervositet. Man ansåg att det avgjort måste betraktas som något annat än ”religiös verksamhet” och spårade politiska ambitioner hos kyrkan, samtidigt som man oroligt tyckte sig iakttä en tilltagande religiositet, inte minst bland ungdomen. Det måste därför bli ett slut på denna verksamhet. Andra, mindre traditionellt orienterade partimedlemmar som från mitten av sextioalet hade det dominerande inflytandet menade att man inte kunde anklaga kyrkan för en verksamhet som svarade mot behov som ingen annan tillfredsställde. Enda sättet att komma till rätta med problemet vore att utveckla samhällets välfärdspolitik. För övrigt, ansåg man, var det felaktigt att tala om en ökande religiositet. Den långsiktiga utvecklingen gick här som annorstädes mot en alltmer utbredd sekularisering och kyrkans aktiviteter borde ses som ett uttryck just för detta, snarare än motsatsen.

Konflikter av det här slaget hade alltså funnits sedan sextioalet och de accentuerades då och då, t ex i diskussionerna om den sk idémässigt neutrala skolan (skulle marxismen ha en monopolställning på livsåskådningsområdet i det självstyrande samhällets skola?) religiösa program på radio-tv eller abortfrågan.

Kjell Magnusson är religionssociolog och öststatforskare, med forskningsinriktning på förhållandet mellan stat, marxism och religion i Jugoslavien.

En påtaglig försämring inträdde dock efter den politiska krisen i början på sjuttioalet. Den sociala utvecklingen hade i Jugoslavien medfört problem i form av tilltagande skillnader i livsstil och levnadsstandard mellan olika socialgrupper men också mellan de olika republikerna. Detta ledde till både växande nationalism och utbredd politisk-ideologisk likgiltighet. Bl a visade sociologiska undersökningar att ungdomen hade föga intresse för och ringa kunskaper om politik eller om den ideologiska tradition partiet försökte upprätthålla. Samtidigt framgick att förvånansvärt många ungdomar var religiösa. I den situation som rådde blev partiets reaktion på krisen dels organisatoriska förändringar i centralistisk riktning, dels ett intensifierat ideologiskt arbete. Så t ex fördes under åren 1973–1975 en livlig debatt om skolans samhällsroll, där ett av huvudproblemen var hur man skulle stärka marxismens position. I det sammanhanget ifrågasattes också om man kunde tillåta religiösa personer att arbeta som lärare eftersom skolans uppgift inte endast var undervisande utan i minst lika hög grad fostrande. Den troende läraren skulle, hette det, aldrig kunna utgöra et socialistiskt exempel för eleverna. Och det hände under denna period att lärare avskedades p g a sin religiositet.

Det är alltså viktigt att hålla i minnet att arbetet på den nya kroatiska religionslagen påbörjades i en situation där partiet stärkt sin ställning, där konservativa grupper i partiet fått ökat inflytande och där den dominerande synen i massmedia var att kyrkan nu gått för långt.

Lagförslaget

Tydligt är att man i Kroatien inte var enig om hur den nya religionslagen borde se ut. Lagen aviserades första gången hösten 1976 men diskussionerna drog ut på tiden i nästan två år och först i mitten av december förra året lämnades ett slutgiltigt förslag till offentlig diskussion. Det hade utarbetats i den kroatiska kommissionen för religiösa frågor under ledning av dess ordförande Dr Ivan Lalic och hade också innan den kroatiska regeringen lade fram det varit föremål för diskussioner i viktiga stats- och partiinstitutioner.

Lagförslaget innehöll 22 paragrafer som behandlade såväl den enskildes som kyrkans och prästernas situation, liksom de rättsliga åtgärder som i olika fall kunde komma ifråga. Går man igenom förslaget visar det sig att det i relativt stor utsträckning behåller skrivningen från den tidigare lagen, men där fanns även flera nyheter, en del mycket betydelsefulla.

För det första hade man i några paragrafer infört smärre förändringar. I förslaget § 3 stod t.ex. att samfunden var fria i sitt ”utövande av religiös verksamhet”, inte som tidigare ”religiös verksamhet och religiösa riter”. I § 5 stod talat att religionstillhörighet inte kan befria medborgaren från förpliktelser gentemot samhället, formulerade i ”föreskrifter”. Inte som tidigare ”lagar”. I § 6 stod att personer som befinner sig på sjukhus, ålderdomshem etc. och är så sjuka att de ej kan besöka kyrkan har rätt att tillkalla präst om de därmed inte stör ordningen. Sådana kvalifikationer fanns tidigare inte med. Ny helt och hållet var § 7 som rörde samfundens rätt att äga och skaffa sig byggnader. Nytt var också ett stycke i § 14 som rörde utländsk medborgares rätt att som representant för trossamfund utöva religiös verksamhet. Liksom § 15 med dess bestämmelser om var (kyrkorum, ämbetslokaler samt efter tillstånd andra lokaler) religiös verksamhet kunde äga rum. Till nyheterna hörde också § 17 som fastslår att lokaler eller platser för religiösa riter där sådana normalt inte ägde rum måste anmälas minst 30 dagar i förväg, med angivande av vilken rit det rörde sig om samt hur man, om det gällde lokal, uppfyller sanitära och andra krav som ställs på ”offentlig lokal”. Det sägs vidare att polismyndigheten måste meddela sitt beslut senast tre dagar innan manifestationen äger rum. Delvis nya var också paragraferna 18 och 19 som ger myndigheterna ytterligare befogenheter att kontrollera de skolor som utbildar präster.

Redan denna uppräknning kan ge intrycket att man ville begränsa kyrkans rörelsefrihet. Av större betydelse och mer uppseendeväckande var ändå innehållet i paragraferna 8, 9 och 16.1 § 8 stod:

De religiösa samfunden kan inom ramen för sin verksamhet ge ut och sprida religiös press och andra publikationer med religiöst innehåll.

Beträffande religiös press och andra publikationer med religiöst innehåll gäller de allmänna föreskrifterna för pressen.

Det nya här är att man konstaterar att den religiösa pressen måste ha ett ”religiöst innehåll”, utan att närmare gå in på vad det innebär. Dvs om lagen tolkades bokstavligen skulle man inte få kommentera eller yttra sig i mer allmänna moraliska frågor eller om förhållanden utomlands. Något som märkbart skulle förändra den jugoslaviska religiösa pressens karaktär. Åtminstone den katolska.

I § 9, första stycket står följande:

Missbruk av religion, religiös press, religiös verksamhet och

religiösa samfund i politiska syften är förbjudet.

Det är för de religiösa samfunden, deras funktionärer, liksom för deras medlemmar, när de uppträder i samfundets namn, inte tillåtet att organisera eller utöva sådan samhällelig eller samhälleligt-ekonomisk verksamhet som inte direkt tjänar trossamfundets' eller de troendes behov.

Detta skulle kunna tolkas så att den verksamhet som bedrivs av t ex Caritas bland handikappade eller föräldralösa barn eller de fritidssysselsättningar som organiseras för ungdom i kyrkans regi inte vore tillåten. Att överhuvudtaget allt som går utanför det rent religiöst-moraliska området skulle kunna förbjudas.

I förslagets § 16 andra och tredje stycket stod:

För deltagande i religionsundervisning krävs föräldrars respektive förmyndares tillstånd och den minderåriges medgivande.

Religionsundervisningen av elever i ordinarie skolan får inte ges vid tidpunkt de har att fullgöra sina förpliktelser gentemot skolan och på ett sådant sätt att det skulle leda till överdriven psykofysisk belastning.

I stället för som tidigare ”skoltid” står det här talat om ”förpliktelser gentemot skolan” vilket skulle kunna betyda allt från gemensamma utfärder, teaterbesök osv till läxläsning. Detta i förening med det som sägs om psykisk och fysisk belastning skulle givetvis i praktiken kunna omöjliggöra eller allvarligt försvåra organiserad religionsundervisning. Allrahelst som man också talar om att den måste äga rum i ”offentlig lokal”. Men framförallt med tanke på den debatt om skola och religion som fördes under 1974–1975 liksom viss lokal praxis, som yttrade sig i att man lade olika gemensamhetsaktiviteter när barnen skulle begå sin första nattvardsgång eller vid firandet av någon religiös helgdag.

Överhuvudtaget påminde dessa tre paragrafer tillsammans med de smärre förändringarna i förslaget i hög grad om de stämningar som kom till uttryck under den period när förhållandena mellan stat och kyrka allvarligt försämrades. Och skulle de tolkas efter bokstaven skulle de kunna innebära en drastisk minskning av kyrkans närvaro i samhället. Detta understryks för övrigt av de förslag till straff som lagförslaget innehöll, där man förutom att man infört nya förseelser jämfört med den tidigare lagen genomgående hade skärpt både fängelse- och bötesstraff betydligt.

Vid den tidpunkt lagförslaget presenterades föreföll dessa formuleringar förbryllande. Förslaget tycktes vara ett steg tillbaka, som avvek inte bara från de allra senaste årens utveckling, utan även från utvecklingen i ett längre perspektiv. Ty vad som hänt under de år man i Kroatien arbetat på den nya religionslagen var att det inträtt avgörande förbättringar i relationerna mellan staten och de religiösa samfunden. Över hela Jugoslavien. Under våren 1975 kunde man lägga märke till hur angreppen på religion och kyrka i den jugoslaviska pressen blev alltmer sällsynta. Liksom att så många incidenter alltmer sällan inträffade och att där det förekom lokala partiinstanser desavouerades uppifrån. På ansvarigt håll i stat och parti började man i stället allt oftare tala om faran av en ”sektarisk” attityd (dvs neostalinistisk) mot religionen. I olika sammanhang välkomnade man de troende som aktiva samhällsmedborgare och påtalade försök till diskriminering. Allt fler möten hölls mellan ledare för olika samfund och stats- och partifunktionärer, där båda sidor uttryckte sin

tillfredsställelse med vad som uppnåtts och sade sig hoppas på ytterligare förbättrade relationer. I den samhällsägda pressen förekom t o m intervjuer som den i Delo (12 mars 1977) med ärkebiskopen Josef Pogacnik av Ljubljana, där denne tilläts rikta skarp kritik mot lokala partibyråkrater. Det förekom även symbolhandlingar, som när Edvard Kardelj (partiets ledande teoretiker, av vissa ansedd som Titos efterträdare) besökte och hyllade sin gamle katekeslärare på dennes hundraårsdag eller då medlemmar av den serbiska regeringen tillsammans med den ortodoxe patriarken German och flera biskopar företog en resa på den nyligen förverkligade hundraåriga serbiska drömmen, järnvägen som förbinder Beograd med den montenegrinska kusten.

Denna utveckling hade utan tvivel att göra med den antistalinistiska kampanj som tog sin början senare under hösten 1975. Neostalinisterna i Jugoslavien hade gått för långt. De hade i uppgörelsen med liberaler och teknokrater 1971–1972 vädrat morgonluft, men genom sin verksamhet blivit ett hinder för de krafter i partiet som önskade större stabilitet men ingen återgång till sovjetiska metoder. Det är karakteristiskt att deras inflytande så tydligt tog sig uttryck i religionspolitiken. Denna förändrades när partiet mot hotet från de konservativa behövde stöd från folk i gemen.

Det märkliga med förslaget till en ny religionslag i Kroatien var således att det tycktes överspelat av den politiska utvecklingen, och man frågade sig vad det betydde och hur affären skulle avlöpa.

Diskussion och kritik

Tidningen Glas Koncila reagerade mycket snabbt. I en ledare uppmanades de troende och alla intresserade medborgare att komma med kommentarer och förslag till ändringar av lagen. Tidningen var mycket noga med att be sina läsare skriva korrekt och i måttfull ton och man gav råd om hur man borde gå tillväga. Man ville också att kopior av skrivelser till myndigheterna sändes till tidningen.

I ledaren uttryckte vidare Glas Koncila sin tveksamhet till behovet av en religionslag. Man såg det vara ett tecken på att de troende ännu var suspekta, att religion och kyrka fortfarande ansågs utgöra en fara för det socialistiska samhället. Samtidigt sade man sig vara tacksam för att förslaget lämnats till offentlig diskussion och hoppades att lagstiftaren skulle inse att man tagit till orda med god vilja, samt att de förslag som lämnades skulle beaktas.

Av allt att döma utnyttjade många kroater möjligheten att vända sig till parlamentet med ändringsförslag och allmänna kommentarer. Enligt Glas Koncila uttryckte medborgarna tillförsikt inför möjligheten av en konstruktiv dialog, men hyste också farhågor. Många ansåg att förslaget inte garanterade att det missbruk som förekom lokalt skulle upphöra. De flesta som hörde av sig ville också ändra på § 16, där det föreslagits inskränkningar i religionsundervisningen.

Den 5 februari publicerades i samma tidning en mycket detaljerad genomgång av lagförslaget författad av de kroatiska biskoparna med den jugoslaviska biskopskonferensens ordförande, ärkebiskopen av Zagreb, dr Franjo Kuharic som undertecknare. Biskoparna hade i samarbete med juridisk expertis gått igenom lagen paragraf för paragraf (fyra tättryckta tidningssidor). Inledningsvis uttrycker de sin vilja att verka för ökad förståelse mellan kristna och icke kristna och förklarar sig tillfredsställda med försöken att i förslaget lösa vissa frågor. De uttryckte sig dock mycket klart i de fall där lagstiftaren enligt deras mening handlat mindre

välbetänkt eller felaktigt. (Det kan i det här sammanhanget noteras att de slovenska biskoparnas eventuella anmärkningar inte fick offentlig publicitet av det här slaget. Men det slovenska lagförslaget skilde sig också på flera punkter från det kroatiska.) Som utgångspunkter för sin kritik tog biskoparna ofta formuleringar och anda i Kroatens och Jugoslaviens konstitutioner och ibland hänvisade de till FN-deklarationer och Helsingforskonferensen. I de fall de föreslog att en paragraf skulle ändras eller helt slopas motiverade de detta ingående.

Biskoparna hade först allmänna påpekanden om brister i lagens språkliga utformning. Man ville ha klarare formuleringar och större begreppslig precision. I flera sammanhang borde texten ändras från ”kan icke” till ”får icke” (hindra någon att utöva sin tro t ex). När det gäller enskilda paragrafer påpekas att redan § 2 är ologisk. De religiösa samfundet kan inte förväntas handla ”i enlighet med konstitutionen” (som sägs bygga på marxistisk ideologi) utan bör i stället avkrävas ett handlande som ”inte strider mot konstitutionen”. Beträffande § 6 vill biskoparna att det klarare skall sägas att den som vistas på sjukhus eller vårdanstalt har rätt till religionsutövning, att deras anhöriga även de skall kunna kalla på präst samt att denne vid brådskande fall skall kunna komma när som helst under dygnet. Vidare uppehåller man sig vid § 15 som gäller den status av ”offentlig lokal” man vill ge de lokaler där religiösa riter äger rum. Biskoparna påpekar det orimliga i en sådan bestämmelse vars konsekvens skulle bli att man finge stänga katedraler, inte skulle kunna hålla gudstjänst eller religions-undervisning på landsbygden eller i nybyggda stadsområden. På samma sätt kritiserar man de bestämmelser som avses gälla för processioner osv, där man förutsätter en lång tids föranmälan, men ger polisen möjlighet att med kort varsel säga nej, varför många typer av traditionell religionsutövning skulle kunna förhindras. Biskoparna kräver vidare att det i stadsplaneringen automatiskt skall hänvisas tomter för kyrkobyggnader och andra lokaler för religiös verksamhet.

Det som särskilt väckte biskoparnas oro och klara motstånd var emellertid vad lagförslaget hade att säga om massmedia, religiös uppfostran och socialt arbete. Man opponerade sig kraftigt mot eventuella inskränkningar i den religiösa pressens frihet och påpekade att detta skulle strida mot både den jugoslaviska och kroatiska författningen. Likaså vänder man sig mot § 9 och de inskränkningar i den karitativa verksamheten den skulle kunna innebära. Man föreslår att paragrafen helt enkelt stryks. Framförallt uttrycker dock biskoparna sin bestörtning över de paragrafer som har att göra med ungdomens fostran. De skriver om § 16 bl a:

Denna artikel innebär en särskild antikonstitutionell begränsning av föräldrars rätt att uppfostra sina barn, proklamerad i artikel 190 i Jugoslaviens författning och artikel 271 i Kroatiens, därigenom att den kräver medgivande från ett barn kanske sju år gammalt för att föräldrarnas beslut om barnets religiösa uppfostran skall bli juridiskt bindande.

Så vidsträckta rättigheter som lagförslaget ger åt minderåriga har inte medgivits på andra områden i lagstiftningen ens till minderåriga på 14 eller t o m 16 år, under inga förhållanden till sjuåriga barn. En på detta sätt formulerad artikel 16 skulle innebära ett flagrant brott mot den mänskliga rätten till uppfostran och religionsfrihet och är därför helt oacceptabel. Det är att uttryckligen ge försteg åt en ateistisk världsåskådning vilken därigenom blir skyddad i lag. Artikeln är därför oförenlig med påståendet att det i vårt land inte existerar någon statlig ateism. Om den religiösa övertygelsen hör till medborgarnas privatliv då är likaledes en

ateistisk övertygelse en del av privatlivet och staten har ingen anledning att vara någons domare i dessa ting.

Biskoparna vänder sig i synnerhet mot uttrycken ”förpliktelser gentemot skolan” och ”psykofysisk belastning”, och skriver:

Till ”förpliktelser gentemot skolan” skulle man antagligen kunna räkna olika aktiviteter som skolan anordnar såsom utflykter, bio- och teaterbesök, idrottstävlingar; och någon skulle hit räkna även studier och läxläsning. Genom att organisera sådana aktiviteter just vid tidpunkten för religionsundervisning, utdelandet av den heliga nattvarden första gången, skulle lärarna i praktiken kunna omöjliggöra religionsundervisningen och elevernas deltagande i olika riter och på detta sätt hindra dem från att utnyttja sin grundlagsmässiga rätt till religionsundervisning.

Bestämmelsen om förbud mot något slags religionsundervisning som skulle leda till överdriven psykofysisk belastning för barnet är oacceptabel; som om religionsundervisningen ägde rum åtminstone flera timmar dagligen under särskilda tvångsmedel.

Eftersom det inte finns bestämda formuleringar i § 16 om detta, skulle det kunna finnas opåkallade personer som fastslår det endast föräldrarna har rätt till. Just pga. detta är det med formuleringen i lagförslaget möjligt att chikanerna de barn som deltar i religionsundervisningen. – Särskilt från oansvariga lärares sida, ty dessa kan vid sidan av negativa betyg ”på köpet” bestämma om straff som innebär förbud att besöka religionsundervisningen, detta pga. överdriven ”psykofysisk belastning” som har tagit sig uttryck i elevens ”skolframgång”. Man bör inte lita på att en sådan tolkning av lagförslaget § 16 inte vore möjlig.

Man kunde kanske trots allt tro att biskoparnas allvarliga kritik skulle möta motstånd och negativa kommentarer av den typ som förekom efter deras inlägg i författningsdiskussionen 1973–1974. Så skedde emellertid inte. Efter tidningen Glas Koncila's uppmaning till medborgarna i början av januari och biskoparnas anmärkningar en månad senare förekom fram till antagandet av religionslagen, liksom därefter, en rad uttalanden, intervjuer, artiklar och möten som till allra största delen tyder på att den förbättring i relationerna man tyckte sig se under 1975 inte var en tillfällighet.

Partiets reaktion

Sålunda deltog den kroatiska religionsministern Dr Ivan Lalic under januari i flera möten med präster i Zagreb för att diskutera lagförslaget. (Vid ett av dem som ägde rum under den traditionella teologiska-pastorala veckan med flera hundra deltagare var även ärkebiskopen Franjo Kuharic närvarande.) Kritik och oro beträffande förslaget innehåll framfördes och gavs stor publicitet i tidningar, radio och TV. Även om Lalic i en första kommentar till den offentliga diskussionen hade uttalat sig försiktigt, uttryckte han vid dessa tillfällen sin tillfredsställelse över ”öppenhet, ärlighet och konstruktiv och engagerad diskussion”. Han sade sig också tro att flera av prästernas förslag skulle kunna tas med i lagen.

Samma öppna karaktär hade den rundabordskonferens som tidningen Vjesnik publicerade den 18 mars. Deltagare var bl a ärkebiskopen Franjo Kuharic, den ortodoxe Zagrebbiskopen Simeon, imamen av Zagreb Sefko Omerbagic, samt adventistsamfundets ledare Mihael Abramovic. Från samhällets sida deltog representanter för socialistiska alliansen och

veteranförbundet. De religiösa ledarna framförde kritik mot det sätt på vilket lokala funktionärer behandlade religionen och de troende, samtidigt som de uttryckte sin tillfredsställelse över att sådana frågor nu kunde diskuteras öppet. Samhällsrepresentanterna å sin sida talade om nödvändigheten av ett ökat socialt engagemang från de troendes sida och man sade sig välkomna även präster som delegater i olika kommunala församlingar.

Det förekom vidare intervjuer med t ex Milka Planinc, det kroatiska kommunistpartiets ordförande, Mitja Ribicic, tidigare jugoslavisk premiärminister, nu ordförande i den slovenska socialistiska alliansen, Milan Vukasovic, federal religionsminister, samt president Tito själv, där det framfördes på olika sätt att de troende här rätt att utöva sin religion utan hinder, att de betraktas som fullvärdiga samhällsmedborgare, att kyrkans ”potential” måste utnyttjas i samhällsarbetet, samt att partiet måste motarbeta dem som inte delar den nya synen på religionen. Tito, som mycket sällan yttrar sig i dessa frågor sade bl a: Personligen är jag ateist. Men om någon vill gå i kyrkan och bedja – låt honom göra det. Jag har ingenting emot det.

Under denna tid ägnades också religionsfrågorna särskilt intresse vid sammanträden med bl a Serbiens statspresidium, Socialistiska alliansens federala styrelseorgan, kommunförsamlingen i Zagreb samt vid de lokala partikongresserna. Och budskapet var detsamma: De troende utgör en integrerad del av samhället och man måste motarbeta den sekteristiska attityden mot religionen.

Efter det serbiska presidietts sammanträde hade den stora veckotidningen NIN en artikel där man efter samtal med presidiemedlemmar uttalade sig om den religiösa situationen i landet. Man krävde att prästtjänsten skulle möta större respekt i framtiden, att prästen skulle behandlas som varje annan människa, ”som en lärare eller köpmän”.

I flera artiklar i jugoslaviska tidskrifter av kända skribenter påtalades att de troende måste kunna engagera sig i samhällslivet, och att religionspolitiken inte fick föras bakom stängda dörrar. Särskilt intressanta var två artiklar om religion i partiets officiella teoretiska tidskrift ”Socijalizam”, författade av den slovenske religionssociologen Marko Kersevan. Han skriver bl a:

”Upphöjandet av ateismen och inställningen till religionen som kriterium för att kategorisera människor är tecken på en allvarlig deformation i utvecklandet av klasskampen och marxismen själv, i den mån det sker i dess namn. Marxismen är i och för sig oförenlig med religionen i den meningen att den inte kan förenas med religionen eller inneslutas i den, men detta betyder inte att marxismen inte skulle kunna utvärda religionens närvaro i samhället. Marxism och religion är inte fenomen av samma typ, marxismen är ingen religion som måste utesluta andra”.

Det mest betydelsefulla under tiden fram till lagens stadfästande var ändå det tal som hölls av Stane Dolanc (partipresidiets sekreterare och sedan början av sjuttioalet president Titos kanske närmaste man inom partiet, och en möjlig efterträdare) vid centralkommitténs plenum i Beograd den 9 februari (alltså efter biskoparnas anmärkningar). Talet refererades utförligt i pressen och direktsändes i radio och TV. Dolanc sade följande:

Socialismen byggs inte enbart av oss kommunister. Vårt samhälle eller arbetarklassen består inte endast av marxister. Det finns människor som är ideologiskt obestämde eller som bekänner sig till någon religion, men som accepterar vår författning och socialistiska självstyrelse, som är för en obunden och neutral utrikespolitik. De är alla medborgare i detta

vårt samhälle och har rätt och plikt att delta i utformningen av dess politik, i beslutandet av alla samhällsfrågor, även om de – jag upprepar detta – inte skulle vara överens med den marxistiska ideologin eller alla aspekter av partiets politik.

Detta var något annat än kraven på ideologisk uniformitet som hördes i debatten fyra, fem år tidigare. Dolanc upprepade tillsammans med Todo Kurtovic (som har hand om partiets information och propaganda) dessa synpunkter inför utländska journalister någon vecka senare, och Mitja Ribicic uttryckte samma sak en tid senare vid ett tal i Slovenien. Detta var ett steg längre än de försonliga tongångar som funnits i Edvard Kardeljs kända programbok om det socialistiska samhällets utveckling från 1977.

Nu skall det sägas att allt som skrevs om religion inte var positivt. Det förekom några artiklar i Zagrebtidningen Vjesnik där man kritiserade den katolska Glas Koncila för dess pessimism och för dess koncentration på problemen i stället för det positiva i utvecklingen. Glas Koncila svarade att man trodde på en öppen diskussion som bästa vägen till full förståelse. Och man kan lägga märke till att det således inte förekom någon offentlig kritik av traditionellt slag, som misstänkliggjorde motiven hos biskoparna eller kyrkan. Tidigare hette det att biskoparna i sådana fall engagerade sig politiskt, eftersom de satte sig själva som medlare mellan de troende och samhället.

Den nya religionslagen

Den 24 mars antogs slutligen lagen och publicerades i den officiella Narodne Novine 11 april. Glas Koncila återgav i en bilaga lagen samt kommentarer.

Det visade sig nu att lagstiftarna på flera punkter verkligen hade tillmötesgått de krav på ändringar som framförts av enskilda troende och av biskoparna. För det första hade man ändrat språkbruket i enlighet med biskoparnas önskemål. I flera sammanhang stod det ”får inte” i stället för ”kan inte”. I de fall där förslaget inneburit inskränkningar jämfört med den tidigare lagen (”religiös verksamhet” men inte ”och religiösa riter” i § 3, ”föreskrifter” men inte ”konstitution och lagar” i § 5) hade detta rättats till. (Och stämde nu överens, som biskoparna påpekat, med ordalydelsen i konstitutionen.) I § 6 gick man också biskoparna till mötes och det är nu tillåtet även för anhöriga till den som vårdas på sjukhus att kalla på präst. Däremot står inte, vilket var ett önskemål, att dessa besök skulle kunna äga rum när som helst. I § 7 har man inte tillgodosett önskemålet att stadsplaner obligatoriskt skulle reservera mark för kyrkobyggen, men i stället står att kyrkan kan skaffa egendom även för ”religiösa riter”. I § 15 har man tagit bort kravet att gudstjänstlokaler skulle vara offentliga, en fråga som betraktats som mycket viktig av biskoparna. Och i § 18 har man minskat polismyndighetens betänketid beträffande tillstånd för olika typer av religiösa manifestationer.

De allra viktigaste ändringarna gäller emellertid lagförslagets paragrafer 8, 9 och 16. I § 8 har man tagit bort bestämmelsen att den religiösa pressen måste ha ”religiöst” innehåll. Däremot har man inte velat tillåta också religiös radio- och tv-verksamhet. I § 9 har man strukit ”samhälleligt ekonomisk verksamhet” och lagt till ”religiös verksamhet” vilket gör att texten har mildrats:

Det är ej tillåtet för de religiösa samfundens, deras funktionärer eller medlemmar, när de verkar i samfundets namn, att organisera eller utöva sådan samhällelig verksamhet som inte direkt tjänar det religiösa samfundets behov att utöva religiös verksamhet och religiösa riter, eller de troendes religiösa behov.

I pressen hade några veckor innan lagen stadfästes förekommit uppgifter om att § 9 skulle undergå omfattande förändringar. Så tycks inte ha skett, eftersom formuleringen fortfarande är något oklar. Men myndigheterna har i vart fall givit försäkringar om att denna paragraf inte riktar sig mot samfundens traditionella sociala verksamhet.

Det viktigaste är att § 16 (17) fick en ny utformning. Liksom beträffande § 15 låter man bli att kräva att undervisningslokalerna skall vara ”offentliga”. Vidare krävs inte längre den minderåriges medgivande förrän han fyllt 14 år. Och till sist har man strukit det som sades om ”psykofysisk belastning”:

Religionsundervisning kan äga rum i lokaler där religiös verksamhet bedrivs, samt i övriga lokaler på villkor bestämda i lag och andra föreskrifter. För deltagande i religionsundervisning krävs föräldrars respektive förmyndares tillåtelse. Om den minderåriga är äldre än 14 år krävs också hans eget medgivande. Religionsundervisning för elever i den obligatoriska skolan får inte beskrivas på tid då de är skyldiga att fullgöra sina förpliktelser gentemot skolan.

I enlighet med dessa ändringar tog man givetvis bort de paragrafer som rörde straff för respektive förseelser, men man mildrade även i övrigt straffbestämmelserna.

Sammanfattningsvis har lagen ändrats på flera mycket väsentliga punkter. Den ger inte längre samma intryck av att vilja tränga tillbaka religionen. Och man kan i själva verket notera att det finns flera förbättringar jämfört med 1953 års lag. Vissa oklarheter kvarstår, t ex i paragraferna 9 och 17. Och kanske har man in i det sista varit oenig om hur långt man skulle gå kyrkan till mötes, vilket tidningsuppgifterna om § 9 antyder. Även beträffande paragraf 17 tycks det förhålla sig så, eftersom religionsministern i sin presentation av lagen talade om ”skoltid” inte ”förpliktelser gentemot skolan”.

Glas Koncila uttryckte i sin kommentar både försiktighet och tillfredsställelse. Man pekade på att medborgarnas engagemang hade lönat sig, men att vissa paragrafer om de tolkades bokstavligt fortfarande kunde inge oro. Tidningen hoppas emellertid att lagen kommer att innebära början till verkligt nya relationer mellan stat och kyrka.

Varaktig förändring?

Det är ännu för tidigt att säga om lagen innebär en radikal och varaktig förändring. Man måste komma ihåg att det fortfarande finns grupper i partiet som misstror den nya religionspolitiken. Och de som talar för ändrade relationer menar inte alltid samma sak. Men det allmänna intrycket är ändå att partiet nu försöker reda ut problemen. Jämför man med den liberala religionspolitiken för tio år sedan, har partiet nu gått längre. Fler framstående politiker har uttalat sig och de har gjort det mer bestämt och mer konkret än tidigare. Och religionspolitiken behandlades även vid den elfte partikongressen i somras. I resolutionen sägs:

Kommunisterna måste kämpa mot sekterism i sina led när det gäller de troendes deltagande i socialistiska alliansens och andra självstyrelseorgans arbete. De troende är fullmyndiga medborgare av vårt samhälle och de har full frihet att likställt delta i självstyrelsens beslutsprocesser och vårt lands politiska liv. Det är otillåtet att dela upp människor på grund av deras religiösa övertygelse. Sådant leder till att fronten för socialism och självstyrelse slås sönder.

Visserligen sägs därefter att partiet också i fortsättningen kommer att bekämpa klerikalism och missbruk av religion, men det viktiga är att den positiva behandlingen av de troende får förtur, samt att det överhuvudtaget nämns i ett kongressdokument. Dessa brukar inte, även då religionen varit ett problem, beröra religiösa frågor. För övrigt förefaller det som om partiet diskuterar frågan om troendes partimedlemskap. Visserligen säger man fortfarande nej, men den diskussion i partiets veckotidning Komunist där frågan togs upp kännetecknades som helhet av en öppnare attityd mot de troende och det sades klart ifrån att relationerna i hög grad är beroende av partiets beteende. Till sist kan det framhållas att efter lagens ikraftträdande har Caritas- och ungdomsverksamheten fortsatt utan störningar. Det finns i stället exempel på hur samhället och pressen nu på ett helt annat sätt behandlar det som tidigare blev "incidenter". Så berättar t ex NIN av den 14 maj om en ung lärarinna som i en av Beograds småskolor, efter att ha vunnit barnens förtroende, frågar dem om hur många som firat påskhelgen traditionellt, och sedan attackerar de barn som gjort detta. NIN frågar sig om socialismen på detta sätt skall byggas upp genom hot och svek.

En annan händelse är den där lärarna i byn Vedasic vid Duvno hade anordnat undervisning på söndagen, just vid tiden för barnens första nattvardsgång. Föräldrarna förbjöd emellertid sina barn att gå till skolan och lärarna har anmälts. Av särskilt intresse, med tanke på vad lagen säger om de troendes medborgerliga skyldigheter är att en domstol i Zagreb frikännt en ung pojke, medlem av adventistsamfundet, som åtalats för sin vägran att gå till skolan på lördagar. Andra exempel är t ex att man i Beograd i ett modernt bostadsområde reserverat tre tomter för kyrkobygge. Eller att de muslimska ledarna varnade de religionslärare som misskötte sina uppgifter med avsked, och framhöll att "felaktiga tolkningar av religionslagen" inte var något skäl.

Det finns flera orsaker till denna utveckling. Vi har nämnt behovet av en enad front mot neostalinisterna. Men det finns också positiva skäl. Det förefaller som om det jugoslaviska kommunistpartiet, när läget i landet stabiliserats, har övertagit den syn på religionen som religionssociologerna länge pläderat för. Och att detta hör ihop med en större realism beträffande ideologins samhällsroll och en större tillförsikt när det gäller partiets förmåga att i praktisk politik vinna människors förtroende.

Publicerad 1978 i nummer 9

<http://www.signum.se/archive/read.php?id=2878>